

الرحمن الرحيم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٤١٧٨٤

سید علی
خانم رقیه شهسواری در تاریخ ۱۳۸۸/۱۲/۲
از پایان نامه خود دفاع نموده و عمره ایشان
۱۶،۵ معادل بسیار خوب
حیبا شد متشکر در طلبه و دانشجو

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

موضوع:

تجلی واقعه ی عاشورا در شعر شیعه

استاد راهنما:

استاد دکتر خلیفه شوشتری

استاد مشاور:

استاد دکتر خضری

نگارش:

رقیه شهسواری

کتابخانه مرکزی
تهران

۱۳۸۸/۱۲/۲

زمستان ۸۷

۱۳۱۷۸۲

الإهداء

الى كل علوى هاشمى
سقط على ثرى خارطه العالم
الاسلامى معترجا بدمائه الطاهره
فداء من اجل اعلا كلمه الله تعالى
العليا واستمداد لمسيره جدهم (ص)
ارفع اليهم هذا المجهود المتواضع

تقدیر و تشکر

بعد از فراغ از نوشتن این پژوهش بر خود لازم دانستم که، تقدیر و تشکر خود را از تمامی اساتید گرامی و فاضل خود که جلوه تمام نمای انسان‌هایی دلسوز و صبور برای بنده حقیر بوده اند به جای آورم.

و نیز کسانی که در این پایان نامه صبورانه و خالصانه مرا یاری نمودند:

اساتید فاضلی چون، دکتر خلیفه شوشتری و استاد ارجمند، آقای دکتر خضری و نیز در پایان از همسر عزیزم آقای امید احمدی که مرا در این امر خطیر بسیار یاری نموده و بهترین مشوق و یاور من در این پژوهش بودند، تشکر و قدر دانی نمایم.

فهرست

صفحه	عنوان
۱۲	مقدمه.....
۱۳	دلیل انتخاب موضوع.....
۱۳	اهمیت علمی موضوع.....
۱۵	سابقه ی علمی موضوع.....
۱۹	فصل اول:.....
۲۱	۱- امام حسین (ع) و عشق پیامبر اکرم (ص) به ایشان.....
۲۱	الف: زندگی و منزلت حضرت امام حسین (ع).....
۲۱	میلاذ آن حضرت.....
۲۳	رسول الله (ص) در گوش حسین اش اذان و اقامه می گوید.....
۲۳	رسول الله (ص) برای حسین اش عقیقه انجام می دهد.....
۲۴	روایات مختلف مورخین شعیه و سنی در تاریخ ولادت امام حسین (ع)....
۲۵	ولادت امام حسین (ع).....
۲۵	نام گذاری ایشان توسط خداوند متعال و نبی اکرم (ص).....
۲۷	نسبت ایشان:.....
۲۸	کنیه آن حضرت.....
۳۰	القاب آن حضرت.....

- ۳۰ اوصاف جسمی آن حضرت
- ۳۱ اوصاف معنوی امام حسین در روایات و زیارات
- ۳۲- امام حسین (ع) در قرآن مجید: ۳۴
- ۳۵ امام حسین (ع) و آیه ی تطهیر
- ۳۶ امام حسین (ع) و آیه ی مباحله
- ۳۸ امام حسین (ع) و آیه (انما نطعمکم لوجه الله)
- ۳۹ امام حسین (ع) و احادیث پیامبر اکرم (ص)
- ۳۹ امام حسین (ع) و حدیث کسا
- ۴۰ امام حسین (ع) در احادیث پیامبر و منزلت ایشان نزد نبی اکرم (ص)
- ۴۴ امام حسین (ص) و سخن او به عمر (رض) در رابطه با خلافت
- ۴۵ ب: عاشورا در تاریخ انبیا و رسل
- ۴۶ حضرت آدم (ع)
- ۴۸ موسی و کربلا
- ۴۹ حضرت سلیمان (ع)
- ۴۹ حضرت زکریا (ع)
- ۵۰ حضرت عیسی (ع)
- ۵۰ آگاهی حضرت محمد (ص) از شهادت امام حسین (ع) در روایات اهل سنت ...
- ۵۲ آگاهی حضرت رسول (ص) از شهادت امام حسین (ع) در روایات اهل شیعه ...

- احادیثی از رسول اکرم(ص) پیرامون کربلا ۵۷
- امیرالمومنین علی(ع) ۵۸
- امام حسن(ع) ۶۰
- امام حسین(ع) خبر از شهادت خود می دهد ۶۲
- سلمان فارسی ۶۲
- امام زین العابدین (ع) ۶۳
- امام رضا(ع) ۶۳
- احادیثی از ائمه پیرامون کربلا ۶۴
- فصل دوم: ۶۶
- الف: تاثیر عاشورا در شعر شیعه ۶۷
- معنی لغوی واصطلاحی شیعه ۶۹
- شاعر شیعی کیست؟ ۶۹
- ادب شیعه چه نوع ادبی است؟ ۷۳
- ب: پیدایش اشعار حسینی در ادب ۷۶
- رثا از اغراض شعر حسینی ۸۰
- معنای لغوی و اصطلاحی رثا ۸۲
- تطور رثا ۸۴
- اولین اشعار در رثای حسین (ع) ۸۶

- ج: مضامین مرثی شاعران شیعه در سوگ حسین (ع) ۸۹
- ۱- پیشیمانی و ندامت از عدم همراهی و دعوت به قیام ۹۰
- ۲- هجو بنی امیه و ذم اهل کوفه ۹۵
- ۳- تصویر مصائب اهل بیت حسین (ع) ۹۷
- ۴- حسرت و اندوه و گریه ۱۰۳
- ۵- گریه کائنات بر شهادت حسین (ع) ۱۰۶
- ۶- ذکر نام کربلا در اشعار ۱۰۸
- فصل سوم: بررسی و تحلیل تجلی عاشورا در شعر سه شاعر ۱۰۹
- معنای لغوی سیاست ۱۱۳
- ادب سیاسی چیست؟ ۱۱۳
- موضوع شعر سیاسی ۱۱۴
- شعر سیاسی شیعی ۱۱۵
- اسباب ازدهار شعر سیاسی ۱۱۷
- الف) دفاع ائمه از شاعران شیعه و تشویق آنها ۱۱۷
- ب) عوامل دیگر شکوفایی شعر سیاسی ۱۱۹
- کمیت بن زید اسدی ۱۲۱
- الف: زندگی شاعر ۱۲۱
- نسب کمیت ۱۲۵

معنی لغوی کمیت	۱۲۶
قبیله کمیت	۱۲۶
شهادت کمیت	۱۲۷
سیاست کمیت	۱۲۸
ب: بررسی تجلی عاشورا در قصاید هاشمیات کمیت	۱۳۲
هاشمیات کمیت	۱۳۲
بررسی شکل هاشمیات در بحرها	۱۳۵
بررسی مضمون هاشمیات	۱۳۵
۱-عاشورا در هاشمیات کمیت	۱۳۵
۲- شعر سیاسی در هاشمیات کمیت	۱۴۴
۳- هجویی امیه و پادشاهان ستمگر	۱۵۰
سید حمیری	۱۵۲
الف: زندگی سید حمیری	۱۵۲
نسب سید	۱۵۵
مذهب سید	۱۵۶
سید و عصر بنی امیه	۱۵۶
سید و عصر عباسی	۱۵۷
شعر سید حمیری	۱۶۱

- ب: بررسی تجلی عاشورا در شعر سید حمیری ۱۶۲
- بررسی شکل اشعار در بحرها ۱۶۳
- بررسی مضمون اشعار ۱۶۳
- ۱- عاشورا در شعر سید ۱۶۳
- ۲- سیاست در اشعار سید حمیری ۱۶۷
- ۳- هجو بنی امیه و قاتلان امام حسین(ع) و لعن بر آنها ۱۷۱
- دعبل خزاعی ۱۷۵
- الف: زندگی دعبل ۱۷۵
- نام دعبل ۱۷۸
- کنیه شاعر ۱۷۹
- کنیه شاعر ۱۷۹
- نسب شاعر ۱۷۹
- تاریخ ولادت او ۱۸۰
- پایبندی در شعر دعبل ۱۸۲
- ب: بررسی تجلی عاشورا در شعر دعبل ۱۸۳
- بررسی شکل اشعار در بحرها ۱۸۳
- بررسی مضمون اشعار ۱۸۳
- ۱- عاشورا در شعر دعبل ۱۸۳

- ۲- سیاست در اشعار دعبل ۱۸۶
- ۳- هجویی امیه و پادشاهان ستمگر ۱۸۷
- نتیجه بحث ۱۹۱
- فهرست منابع و مصادر ۱۹۲

دلیل انتخاب موضوع

همان طور که می دانیم واقعه طف و شهادت امام حسین (ع) و یارانش در تمامی زمینه های دینی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی تاثیر خود را داشته است. اما تاثیری که در زمینه ی ادبی گذاشت به مراتب بیشتر از دیگر زمینه ها بوده است.

شهادت امام حسین بن علی(ع) و اصحابش عواطف انسانی را بیدار نمود و شعرا را در به تصویر کشیدن این حادثه در اشعار هجوی و مدحی و بویژه رثانی برانگیخت. البته مساله ای که در این اشعار حائز اهمیت بوده است، جنبه ی سیاسی این ابیات می باشد.

در این سروده ها ظلم بنی امیه و سلب حق مسلم خلافت ائمه، توسط این خاندان به خوبی نمایان است. تا جایی که هر گاه نامی از امام حسین (ع) برده می شود، برای عموم مظهر ایستادگی در مقابل ظلم و فداکاری و ایثار در راه احیاء اسلام ناب پیامبر (ص) است به همین سبب بر آن شدم تا به تحقیق و پژوهش این موضوع بپردازم و برای انجام این امر، از آثار متعددی مدد جسته ام.

اما مهم ترین منابع و مصادر قدیمی که این جانب از آنها بهره جسته ام عبارتند از:

۱-مقتل الحسین / لابی المؤید الموفق بن احمد الخوارزمی

۲- مقاتل الطالبین / لابی الفرّج الاصفهانی

۳- مناقب آل ابی الطالب / لمحمد بن شهر آشوب

۴- معجم الشعراء/ لمحمد بن عمران المرزبانی

۵- تذکره الخواص/ لسبط بن جوزی

۶- الاحتجاج/ لطبرسی

۷- الطبقات الكبرى/ لابن سعد

۸- تاریخ الامم والملوک/ لطبری

۹- الکامل فی التاریخ/ لابن الاثیر

اما مهمترین منابع جدید مورد استفاده عبارت است از:

۱- زفرات الثقلین/ لمحمودی

۲- ادب الطف/ للسید جواد شبیر

اهمیت علمی موضوع

الگو سازی روشی است که مکاتب الهی در کنار مجموعه احکام متعالی و نظام های قانونی پیشرفته به آن توجه داشته اند. در این مکاتب انسان کامل تنها یک نظریه نیست بلکه حقیقتی عینی و نمونه هایی واقعی دارد که نوع بشر می تواند با پیروی از آنها خود را به کمال مقصود نزدیک و نزدیک تر سازد.

امامان معصوم (ع) برجسته ترین الگوهایی هستند که اسلام به عنوان تحقیق کامل احکام خود به مردم معرفی کرده است، در تعریفی کوتاه می توان گفت، آن بزرگواران قرآن های مجسمی بودند که در میان مردم می زیستند، و صراط مستقیم

را به انسان نشان می دادند. در این میان حضرت ابا عبدالله الحسین(ع)، به لحاظ موقعیت ویژه و وظیفه ی خاصی که شرایط ویژه زمانی برای آن حضرت مقدور می داشت از نوع ویژه ای برخوردار است.

امام حسین (ع) نه تنها الگوی انسان وارسته و نمونه کامل یک انسان الهی است، بلکه سمبل مقاومت نسل های ستم دیده در مقابل موجب بیداد ستمگران و نماد ایثار و فداکاری در راه احیای حق واعلای کلمه الله است چنانکه امروز نام و یاد او رمز ایستادگی است. واقعه عاشورا هر چند که از جهتی بیانگر بزرگترین جنایت تاریخ بشر و نهایت رذالت است از جهتی نیز اوج فضیلت فضایل انسانی است بدون شک می توان بهترین معیارهای انسانیت را در روش و منش آن حضرت به دست آورد.

در این رساله بر آنیم تا ضمن معرفی نهضت امام حسین (ع) و بیان ویژگی های آن حضرت به بررسی تاثیر عاشورا در ادبیات (شعر) بپردازیم. واین واقعه چگونه در شعر شاعران نمود پیدا کرد و چگونه باعث ایجاد شعر سیاسی شد، زیرا همان طور که می دانیم با گذشت زمان شاعران از مرثیه سرایی برای امام حسین(ع) و یارانانش سود جسته، و ضمن بیان مصائب آن حضرت به حکومت و سردمداران بنی امیه تاختند، و این جنایت آنان را به زیر سوال بردند برای نمونه می توان به شعر شاعرانی چون کمیت زید اسدی- سید حمیری و دعبیل خزاعی اشاره نمود.

سابقه ی علمی و موضوع

در رابطه با سابقه ی علمی موضوع باید بگویم، موضوعی که من در این پژوهش به آن پرداخته ام موضوعی است که تا حدودی نو و تازه می باشد شاید برخی از پژوهشگران و دانش آموختگان این رشته در رساله های خود به صورت خیلی محدود به حادثه عاشورا اشاره کرده باشند. یا حتی نویسندگان متبحر پیرامون عاشورا به نقد و بررسی پرداخته باشند، اما بیشتر این بحث، جنبه ی تاریخی داشته و کمتر از نگاه ادبی به آن پرداخته شده و این که آیا اصلا حادثه عاشورا تاثیری در ادبیات عرب داشته است؟ (نظم و نثر)

من در این رساله سعی نموده ام جامع تر و کامل تر به این موضوع بپردازم و نگاهی ادیبانه به این ماجرا داشته باشم و تاثیر این حادثه عظیم را در شعر سه شاعر با نام، مورد بحث قرار دهم و همچنین تاثیر این اشعار را در زنده نگه داشتن عاشورا مورد مطالعه قرار دهم. ابتدا سعی کردم، خوانندگان این رساله را بیشتر با شخصیت آن امام بزرگوار آشنا نموده و اینکه حسین بن علی(ع) برای خداوند متعال و پیامبر اکرم(ص) چه میزان اهمیت داشته است.

اما، پیرامون اهمیت شخصیت آن بزرگوار، می توان به رفتار پیامبر نسبت به آن امام همام اشاره کرد، پیامبری که، از همان بدو تولد امام حسین(ع) را گرمی می داشته و بارها و بارها در سخنان گهر بار خویش حسین(ع) را از خویش و خویش را از حسین می دانست و می فرمود: حسین از من و من از حسینم هر کس حسین را

خشنود کند مرا خشنود کرده، و هرکس مرا خشنود سازد، خدا را خشنود نموده است.

بله، این چنین بن علی (ع) جایگاه والایی در نزد پیامبر (ص) داشتند و سفارش های بسیاری از آن حضرت در خصوص امام حسین (ع) نسبت به آیندگان و مردم آن عصر، شده است که متأسفانه به هیچ کدام از آنها جامه ی عمل پوشانده نشد.

در ادامه سعی کرده ام این مساله را عنوان کنم که خداوند عالم از همان زمان خلقت، همه ی پیامبران و امامان خویش را از حضرت آدم گرفته تا خاتم و امامان معصوم بعد از ایشان را از شهادت حسین (ع) در سرزمین کربلا واقف نموده است. و از همه آنان لعن و نفرین بر قاتلان و عاملان آن حضرت را خواسته است.

بله، حال دانستیم که، امام حسین (ع) چه مقدار برای خداوند متعال، ارزشمند و گرامی بودند، و وقوع این حادثه چه فاجعه ی عظیمی محسوب می شد، سعی نمودم اهمیت این واقعه را در شعر نیز مورد بررسی قرار دهم.

اولین تاثیر این حادثه در ادبیات را اهل بیت و خاندان آن حضرت داشته است، مثلاً اشعار رثایی که حضرت زینب خواهر امام حسین (ع) یا سکینه دختر ایشان یا حتی رباب همسر آن حضرت در سوگ سبط نبی سروده اند، زمینه را برای پیدایش اشعار حسینی که بیشتر جنبه رثایی داشته ایجاد نمودند.

بله رثای حسین و یارانش همچنان چه در آن عصر و چه در عصر آینده و حتی در عصر معاصر ادامه داشته و با گذشت زمان شاعران مضامین و مفاهیم جدیدی را در اشعار خویش بیان نموده اند.

مثلا موضوع تشنگی آن امام همام و یارانشان موضوعی است که در عصر گذشته کمتر در اشعار شاعران دیده می شود، ولی امروزه زیاد به آن پرداخته می شود. اما در فصل آخر کتاب، سعی نموده ام از میان شعرای دوره ی اموی و عباسی سه تن را با نام های (کمیت، سید حمیری، دعبل) انتخاب نموده و حادثه طف را در اشعار آنان بررسی نمایم. و این که این شعرا در اشعار عاشورایی خویش، چه مفاهیم و مضامینی را مهم و حائز اهمیت شمرده اند و سروده های آنان پیرامون حسین (ع) و عاشوار چه تاثیری را بر جامعه آن روزگار داشته است، البته همان طور که گفتم؛ بوده اند دانش آموخته گانی که پیرامون این سه شاعر، مطالبی را عنوان داشته اند اما به ابعاد و موضوعات دیگر از این سه شاعر اشاره شده، و در شعر هیچ یک از آنان عاشورا مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است.

اما نکته ای را که باید در اشعارشان به آن اشاره کرد، این است که، این شعرا تنها به رثای امام حسین (ع) نپرداخته اند، بلکه آنان در رثای خویش اهداف دیگری را دنبال می کردند. اهدافی که خصیصه ی سیاسی داشته، و سعی می نمودند با ذکر و یاد آوری حادثه طف، خون مردم را به جوش آورده و آنان را بر حکومت حاکمه و ظالم آن عصر تحریک کرده و به قیام فراخوانند. به طوری که شعر برخی از این شعرا از

جمله کمیت تاثیر بسیار مهمی در براندازی حکومت بنی امیه و روی کار آمدن حکومت عباسی داشته است.

آنان، حتی در اشعار خویش شجاعانه به هجو بنی امیه و لعن بر قاتلان آن حضرت می پرداختند و حکومت آنها را باطل و حکومت اهل بیت پیامبر را حق و شایسته می شمردند.

بله، عاشورا و حادثه طف نه تنها در گذشته تاثیر خود را داشته بلکه در زمان حال نیز بسیاری از شاعران (عرب و عجم) متأثر از آن حادثه بوده و همواره در اشعار خویش سعی نموده اند که با تاسی از امام حسین (ع) در مقابل حکام ظالم و دولت های غاصب به پا خیزند و از آرمانهای خویش دفاع نمایند.

فصل اول

الف: زندگی و منزلت حضرت امام حسین(ع)

۱- امام حسین بن علی (ع) و عشق پیامبر اکرم(ص) به ایشان

میلاذ آن حضرت

رسول الله(ص) در گوش حسین اش اذان واقامه می گوید.

رسول الله(ص) برای حسین اش عقیقه انجام می دهد.

اختلاف روایات در تاریخ ولادت ایشان

ولادت آن حضرت

نام گذاری ایشان توسط نبی اکرم(ص)

نسب آن امام همام

کنیه آن حضرت

القاب ایشان

اوصاف عالییه وی:

اوصاف جسمی

اوصاف معنوی

۲- امام حسین(ع) در قرآن مجید

حسین (ع) و آیه ی تطهیر

حسین (ع) و آیه ی مباحله

امام حسین (ع) و آیه (انما نطعمکم لوجه الله...)

۳- امام حسین (ع) و احادیث پیامبر اکرم (ص)

امام حسین (ع) و حدیث کسا

امام حسین (ع) و احادیث پیامبر اکرم (ص) و منزلت ایشان نزد نبی اکرم (ص)

۴- امام حسین (ع) و سخن او با عمر (رض) در رابطه با خلافت